

թար քաղաքներ և գեղեր, և Զնչէր բնա-
կիշները, իշխաններ և գերիներ ձերբաւ պոչին
կը կապէր. մըրրիի նման կը հասնէր, մա-
հուան նման կ'անցնէր: Քանի մը արշաւանք-
ները ստուգիւ խնդովթիւններ էին: Նոռազ
յանդուգն, շրջաչայեաց և վտանգէ զպուշա-
ցով մարդիկ՝ Սաամուղի մէջ ցցաշար կը մեռ-
նէին, կամ տաճիկ ցոխանուերու մէջ թիա-
վարութեան կը պատապարտուէին. ինքը միշտ
անփնաս և կողպուտներով բեռնաւորուած կը
փախչէր: Կը պատմուէր թէ ճոխ զանձեր
պահած է Տնիքերի եղեգնուաներուն մէջ.
տեսնուած էր շատ անգամ որ ցիխոտ կօ-
շիկներով կը կոխուէր ասուիներ և կերպաս-
ներ, և ձիուն ոսքերուն ասի թանկագին
գորգեր կը փռէր: Տեսած էին որ դամասկեայ
կերպասէ զգետններու վրայ կուպր կը քսէր,
Ղաղախներու ցուցնելու համար թէ կ'արհա-
մարհէ ճոխութիւն և զարպարանք: Ոչ մէկ
տեղ երկայն չէր կենար: Քամահանդըն էր
իրեն գործոց վարչը: Մերթ ընդ մերթ կ'ե-
րեւնար Ձիկրին, Ձիրգաստի, Բէրէլլաւ, ուր
Ջարբոթիներուն հետ կերտխումի կու տար
ինքզինքը. յետոյ յանկարծ անմշակ դաշար
կը քաշուէր՝ ճգնաւորի կիսնք անցնելու: Յա-
ճախ չորս կողմը կը ժողովէր կայրերը, անոնց
երգին մտիկ կ'ընէր և ոսկիով կը վարձատրէր
զիրենք: Իշխանի հետ իշխան էր, Ղաղախ-
ներու հետ՝ զաղախ, ասպետ՝ ասպետներու
հետ, թափառական՝ թափառականներու հետ:
Ոմանք զինքը խենթի տեղ դրած էին: Ինքն
իսկ չէր գիտեր թէ ինչ կ'ուզէ, որո՞ւ կը
ծառայէ: Ծառայ էր դաշախն, մըրրիին, պա-
տերազմի, սիրոյ, իրեն հանճարին: Միւս
Ամամաններէն և բոլոր աւազակապետներէն
աւելի յաղաղակ էր. նպատակն էր յափշտա-
կել, թէ՛ իրեններէն, թէ՛ թաթարներէն: Պո-
կուն կը կողպուտէր, բայց պատերազմը կը
նախադասէր. կը սիրէր վտանգը՝ վտանգին
համար, կը տենչար փառաց հասնիլ ո՞ւր և է
կերպիւ, հետեւանքը փոյթը չէր: Թաթար
ասպետի տիպարը իր վրայ կը մարմնաւորէր,
անոր համար ժողովրդական երգերը զինքը
կը հռչակէին, և իրեն անունը նշանաւոր ե-
ղած էր բոլոր Ռդրանիոյ մէջ:

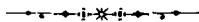
Վերջերս՝ թէպէտեւ Դեր-գնդապետ էր, այլ

կը հրամայէր իրրեւ Դնդապետ. վասն զի ծեր
Լոպոտան հրամանի գաւազանը կրելու ան-
կարող էր:

Սքշիւլցքի Պոկունի ո՞վ բլլալը աղէկ գի-
տէր. իշխանուհւոյն կը հարցնէր՝ պարզ ցուց-
նելու համար թէ կ'արհամարհէ զանկաւ:
Հակառակ անոր մեծ համբաւին, տեղակա-
լին արիւնը երակներուն մէջ կ'եռար՝ մտա-
ծելով միայն որ այն Ղաղախը իրեն հետ
այնչափ լրբաբար վարուեցաւ: Հասկցաւ
միանշամայն որ իրենց հակառակութիւնը
այրպէս թեթեւ կերպով վերջ չէր կրնար ու-
նենայ: Սքշիւլցքի վտանգ էր բոլորովին
իրեն անձին վրայ, պիտի էր երկաթի նման,
արհամարհող ամէն վտանգի: Եթէ երիտա-
սարդ իշխանուհւոյն մօտ չըլլար, նոյն վայր-
կենին պիտի յարձըրէր ձիով Պոկունին վը-
րայ:

Կարաւանն անցեր էր անպահող, հեռուէն
Ռազլիկի պատուհաններուն լոյսերը կը փայլ-
փլէին:

Թրգմ. Հ. Ա. ԳՈՆՏԱՔԱՆԱՆ

ԳԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆԸ

Ամէն անգամ որ վարդ բառը լսած եմ՝
նկարուեր է մտքիս մէջ միանգամայն նաեւ
կարմիր գոյնը. և սակայն կայ դեղին վարդ,
կայ սպիտակ վարդ. և արուեստն զմեզ
կ'ապահովցնէ որ ամէն գոյնով կրնանք
ունենալ այս ծաղիկը: Հասարակաց միտքն
այս տեսակ սեւեռուցն ունի նաեւ բանա-
ստեղծութիւն բառին վրայ: Ինչ է բա-
նաստեղծութիւն. վարդի, շուշանի, մեխա-
կի, յասմիկի, — ծաղիկներու փունջ մը՝
զոր հանդիսի մ'առթիւ իրարու ընծայ կու
տանք: Կը տեսնէք՝ բոլոր ասանք ծիծաղի,
վայելի, երջանկութեան, զուարճութեան
մէջմէկ խորհրդանշաններ են: Իսկ որով
հետեւ հիմայ կը մտածուի թէ բանաստեղ-
ծութիւնը կեանքն է, — կեանքն զմեզ փորձ-

առու կ'ընէ՝ որ երկրիս վրայ ծաղիկներու քով փուշեր ալ կ'աճին, և աւելի սայրասուր՝ դժբախտարար, — կընանք ուրեմն ունենալ նաեւ բանաստեղծութիւն մը թըշուառութիւն, տառապանաց, գրկանքի, — կընան շինուիլ փունջեր նաեւ ցնցոտիներու ծուէններէն՝ զոր ազգատներու բազուկները պիտի կարկառեն հարուստներուն՝ անոնց անուան տօնի օրը, — լեցուիլ բաժակներ արցունքներով՝ զոր թշուառները պիտի քամեն ի սկզբանէ անտի մինչեւ ցմբուր, — այս բացատրութիւնը գրաբար ըլլալով՝ շատ հին է գործածութեան մէջ, — ի կենդանութիւն ճնշողներուն՝ անոնց ծննդեան հանդէսներուն օրը Սյրազերէն արդ մտքերնիս . այսուհետեւ երբ վարդ բաղը լսենք, մտածենք նաեւ սեւ վարդերուն վրայ, երբ բանաստեղծութիւն բաղը լսենք՝ մտածենք նաեւ Աւետիս Ահարոնեանի վէպերուն և Գանիէլ Վարուժանի ոտանաւորներուն վրայ:

Եթէ այս երկու անունները հոս կը միացնեմ, անոր համար չէ որ ասոնք երբ և է իրենց կենաց մէջ իրարու հետ կապ մ'ունեցած ըլլան: Զգացումներու ազգականութիւն մը միայն գտայ մէջերնին իրկուքն ալ կեանքին մէջ փրնտռելու են ելած: Նաշուածքին նոյն առարկաներուն վրայ կը հանգչի, զոր ձեռքերնին կը փութայ ժողովել ու մտքերնին վերլուծել: Շինուածներէ՝ աւերակները կ'առնեն, դէպքերէն՝ ձախողները, գէմքերէն՝ տրոգուածները, աչքերէ՝ արցունքները: Գործողութիւն քիչ կը ստեղծեն. բայց մանրամասն կը դիտեն, կը վերլուծեն, կը բացատրեն: Ահարոնեան այնքան աւելի յաջող է, որքան իր գրիչը արձակ է, հասակն աւելի հասուն, կեանքի աւելի միջամուտ, և զգացողութիւնը սուր ու թափանցող: Զգեստի ծայր մը, աչքի թարթիլ մը, կեցուածք մը, ժպիտ մը որ կ'ուզէր անտեսուած մարիլ, զամէնն ալ կը կեցընէ, կը խոստովանցնէ մտածութիւնը՝ որ զիրենց յառաջ բերաւ: Բայց թողունք Գանիէլ Վարուժանի որ մեծնայ. ինք դեռ նոր կոխած է գրականութեան սեմը՝ քաբուտ արահետով մը, ոտանաւորի նրբա-

կածանովը՝ ուր ոտքերն ստիպուած են երբեմն ճիգն ընել՝ մտածութիւնը անարատ ազատելու համար: Պէտք է խոստովանիլ սակայն որ ոտանաւոր գրողներէն զուտ աշխարհարար ունեցողներէն մին ինքն է. և գրել ոտանաւոր ու զուտ աշխարհարար՝ դժուար բաներէն մէկն է:

Այսքան դժուարութեանց մէջ շունչը բնականարար միջոց պիտի կտրի ու յանգերը նուազած ձայնով մը պիտի հնչեն, ինչ որ քննադատելի կայ իր գրականութեան մէջ, լոկ արուեստին կը նայի, հին արուեստին. այսու հանգերը հոն ալ՝ ուր արուեստն անարուեստ է, միշտ բարի հոգի մը կը ծածկուի:

Ես պիտի փափաքէի որ երիտասարդ բանաստեղծը՝ քանի որ սկիզբն է ճամբուն, իր մտածութեանց ծայրերէն աւելը ամբողջ յանգերը և զամէնն ի միասին ջուրին տար: Այս հին չափը ալ համեմատութիւն չունի մեր ոչ զգացումներուն, ոչ իմացուածներուն հետ. կարճ ու անձուկ կու գայ: Այն դարերը՝ երբ թուական տաղաչափութիւնն յերեւան ելաւ, բանաստեղծութիւնն իսկ իբրեւ զուարճութիւն մը կը գործածուէր: Ինչպէս կան խանութներ՝ որ մեծ քանակութեամբ ամէն հասակի զգեստներ պատրաստ ունին, կային ալ գրագէտներ՝ որ ամէն պարագայի յարմար տողեր ունէին, վճարողին ուզած խելքովն ու չափովը: Պատշաճաբեմն համար կը գրէին և ոչ թէ պիտքի մը, որ նկարագրին է ժամանակակից գրականութեան: Բայց Գանիէլ Վարուժան ամենէն նուազ տրամադրութիւնն ունի վարձկանագրիչ մ'ըլլալու: Ինք կը գրէ, վառն գի իր մտքի յղացումներն ունի, որ զինք կը տառապեցնեն, և զորս՝ կարծես՝ դուրս կու տայ պարզ հանգստանալու համար: Իր նոր ոգին՝ կարծեմ՝ պէտք է յանգերու մեռած արուեստը մեռեալներուն թողու:

Այս մասին կը համարձակիմ քննադատութիւնս խիստ ընել, մերկացնելու համար կեղեւները՝ որք իր մտածութեան գեղեցկութիւնը կը ծածկեն, քակելու համար սահմանները՝ որք իր շարժումները կը չա-

փառքեն: Եւ ինչո՞ւ յանձն առնուլ ամիո-
փել թեւերն՝ երբ միջոց կայ լայնատարած
սաւառնելու:

Ճիշդ խօսելով՝ դեռ շատ շուտ է Դա-
նիէլ վարուժանի վրայ քննադատութիւն
մ'ընելու. ո՞ր է քարուքարի գործ մը ճշդիւ
գնահատելու համար, պէտք է սպասել որ
անցնի ամբողջ այն միջավայրն՝ որ գործին
ծնունդ է տուած: Եթէ գրուածը մը զիս
կը զգացնէ, անոր համար չէ՞ արդեօք որ
դէպքերը զիս առաջուց արդէն պատրաս-
տեր են: Իսկ տարբեր ճանգամանքներու
մէջ՝ այնքան միայն պիտի զգածուիմ, որ-
քան անիկայ կրնայ անցած գնացած կեանք
մը մէջս կենդանացնել: Վերջին դատաւ-
տանը մահէն վերջ կ'ըլլայ. բայց ներկան
ալ կը մերկայնէ զապագան, որ անշուշտ
աւելի խիստ վճիռ մը պիտի չարժեղէ Դա-
նիէլ վարուժանի բանաստեղծութեան վը-
րայ, որ շատ թաւ, իսկատիպ, ջղուտ և
զօրաւոր զգացունքներով լեցուն է:

Երիտասարդ բանաստեղծի ուսանալու-
նքին արդէն իսկ քանակ կը կազմեն: Ա-
նոնցմէ շարք մը վերջերս միացուց Սար-
սուռներ անուան տակ. չքնաղ հատորիկ
մը, որ արտասպուկեցաւ անցեալ տարուան
Գեղդնիէն: Նախերգանքին մէջ՝ ուղղուած
Մոսայի՛ն՝ շատ իսկ արդէն բացատրած է
ոգին, որ բոլոր տողերուն մէջ ծայրէ ի
ծայր կը ընէ: Երիտասարդ՝ բայց շուտ
ձանկեցած շատ բաներ, Միկիյի բոլորած . . .
Ժրպիտ, խաղ ու պարեր՝ կը զգայ որ ներսը
սեւ մտածութիւններով կ'ուռի: Աղաչաւոր
բազուկներ կը տարածէ առ բանաստեղ-
ծութիւնը, որու քով տեսած է ուզած
քնարը:

Տեղիդ ըզգո՛յ՜լ — կը խօսի Մուսան, — այս քրքարս
է շիմուած, տե՛ս

Սեւ նոճիէ . . .

Թշուա՛ռ հոգի, անոր լարերն են բերուած
Փետրուտուած գանգուրներէն սրբերուն.
Ինչ, այս քնարը կ'ուզես, քնար սեւ փայտէ՛. —
Այս վերքերու գործի մըն է, այս է հօւր:
Ապագայդ է, այս՝ դազաղդ է, անձնդ է ք: —
Ես ակոյղդողդ՝ ըսի անոր:

— Ըլլայ, սու՛ր:

Եւ իրաւունք ունի, երբ այսպէս հաս-

տատակամ կ'ուզէ քնարը՝ ցաւն երգելու
համար: Այնքան պատկերներ ունի այս
տեսակէն. Հոյր — օրո՞հն, Զիւնէ դազաղդ,
Միխիրներու սառչեւ, Գաստիորակ, Հաշիշ,
Տղար — ներկեք, Վշտիկ, Հիւսեղ է, Մո-
րացիկը, Մեռած ին-նամբոյր, Արիւնտ-ձի-
դը, Զորս տարեկանի մը նամակը, . . . ա-
մէնն ալ մէկմէկէ տրամաթախիծ: Տխրու-
թիւնը նորածնութեան տրամադրութիւն
մը չէ իր քով. սկզբունք մըն է յարա-
տեւ, ճշմարիտ, անկեղծ ու կարեկցող:
Մտնել բանաստեղծութեան մէջ այսչափ
երիտասարդ և այսչափ ցաւազար՝ կ'են-
թաղրէ խառնուածք մը՝ որ շատ սովորա-
կաններէն չէ: Եւ ի՞նչ հարկ կայ շատ տա-
րիք ունենալ և մեծ ընկերութեան մը մէջ
սպրած ըլլալ՝ ցաւը ճանչնալու համար,
երբ միտքը տպաւորուող է: Կեանքի սկզբ-
բունքը նոյնն է իր փոքրագոյն երեւոյթնե-
րուն ալ մէջ. նոյն ողբերգութիւնն է որ
կը խաղցուի դաշտին վրայ՝ կէս միլիոն
սուրիններէ խողանաւորուած, և յարկին
տակ՝ ուր երկու հոգի կը բնակակցին. միայն
թէ հոս ինչ որ կը կորսնցնէ համեմատու-
թեանց մեծութենէն, կը լրացնէ խտութեան
սաստկութեամբը: Ասկէ զատ բանաստեղծի
երեւակայութիւնը պիտի չդժուարի համե-
մատութիւններն ալ ընդարձակել:

Ցաւը հայրենի տան, հայրենի գիւղին
մէջ տեսած է նախ. և Արեւելքի ո՞ր հայ
հասարակութեան մէջ անոր չենք հանդի-
պիր իր ամէն կերպարանքներուն տակ:
Իսկ իր բնարոյս տիտուր խառնուածքը, որ
միշտ ուղեղին վրայ կ'արօրադրէ, անոր
ակօսները լայնցուցեր ու լեցուցեր է բո-
լոր աշխարհի արցունքներով: Առանին
սուգէն՝ ազգային տագնապին անցեր է, ան-
կից՝ մարդկութեան մեծ վշտին: Միայն
սպաննելն ու աւարնելը կսկծալի են. նուա՞ղ
կարմոյշէրք են՝ ուռած բոլոր մարդկութեան
մարմնոյն վրայ՝ աղքատութիւնը, տգիտու-
թիւնը « որ զմարդ կ'ընէ խիստաւոր, —
բիւր գինովին ինն հազարն են չըրջաւոր »:
Եւ աղքատներ ու տգէտներ աշխարհիս ա-
մէն անկիւն կը գտնենք և ամէն դասա-
կարգերուն մէջ:

Մնած այս մտածութիւններով՝ ինչ նիւթի ալ որ նայի՝ շուտով կ'անգայտացնէ անոր քանի մը գծերը, քանի մը թանձր ձեւերը՝ բարձրանալու համար հոգեկան ու ընդհանուր գաղափարներու և տանջանքներու։ Ինչ աւելի բնական՝ քան աւազան մը պալատի պարտէզի մը մէջ, ուր քանի մը ձուկեր իրենց շրջանները գծեն։ Բայց բանաստեղծը կը մօտենայ անոր. ան, այս շրջապատն այսչափ անձուկ՝ բանտ մը չէ, այս ձկնիկներն՝ որ յանկարծական շարժումներ կը գործեն ամէն ուղղութեամբ՝ արդեօք անցք մը չէ՞ որ գտնել կ'ուզեն՝ դէպ ի ծովերու ընդարձակ ազատութիւնն ելլելու։ Զուկերը դիտելով հանդերձ՝ իր սիրտը մարդկային բանտերն ու բանտարգեանները կը զգայ։ Շատրուանի ջուրը՝ որ կը ցնցողի՝ ողբ կ'եղերբոգէ, ժայռի խոռոչները՝ ուր ձուկերը մերթ կը ծածկուին՝ իրենց գերեզման պիտի բլլան։ Վերջապէս ինքն իր անձին և իր մտքին վրայ կ'իյնայ, ո՞չ ապաքէն միտքն ալ իր թարթած փողկերուն մէջ կ'ուզէ անհուն ազատութեան աշխարհի մը հանդիպիլ, ուր միշտ անխաղախ բարութիւնը իշխէ։ Բայց, աւա՛ղ, ձուկերն իրենց շրջաններուն մէջ միշտ նոյն տեղը կը դառնան. բանաստեղծը աչքը կը գոցէ, գերեզմանի տխուր մտածութիւնն եկած է վերջ դնելու իր խոչնդուն։

Պիտ' լօռ բլլաք զուր, ես հոգ.
Բայց ինձմէն էք երջանիկ.
Ձի վերանիդ միշտ լացող
Գէթ շատրուան մը ունիք։

Այսչափ ջղայնութիւն երբէք պիտի չուենար առողջ մարդ մը. ի տես աւազանին՝ անիկայ պիտի մտածէր որ զարդի համար շինուած է և բոյսերուն ջուր տալու։ Շրջապատին մէջ ալ միայն նոյն հեղուկը պիտի տեսնէ, որ աւելի գեղեցիկ կ'ըլլայ երբ պարզ երկնքի կտոր մը մէջն անդրադառնայ, կամ շատրուան մը մերթ անձրեւելով ջուրը բողբոջեցնէ։ Դեռ աւելի հրապուրիչ կ'ըլլայ՝ եթէ քանի մը խորտուբորտ քարեր՝ լօտով ու բաղեղով ծածկուած՝ քարայրի մը պատրանքը տան, եթէ

քանի մը ձուկեր ալ կենդանութեան ու ծովու պատրանքը տան։

Կը տեսնէք, առողջ և երջանիկ մարդն ալ մէն բան իրենց բնական վիճակին մէջ կը դիտէ։ Եւ իրաւցնէ, տեսնելու համար այնպիսի բաներ հոն՝ ուր չկան, պէտք է աստիճան մը հիւանդ, բնական վիճակէ դուրս ըլլալ մարդ։ Բայց այս իսկ մարդկութեան մեծ թշուառութիւնը չէ, ունենալ աչքեր որ շիրիմ կը տեսնեն հոն՝ ուր քար մը դրուած է, որ հեծեծանք կը լսեն հոն՝ ուր ջուրն է որ կը խորտոյն։ Աւելի ընդարձակ ազատութեան մը և աւելի գեղեցիկ աշխարհի մը գաղափարականը չէ, գոր միտքը կ'ընդնշմարէ, ուր իւրաքանչիւր անհատ ըստ կամա պիտի ունենայ իր ուզած տրամադրութիւնները, առողջ կամ հիւանդ, — վասն զի ցաւին մէջն ալ հաճոյք կայ, ինչպէս Դանիէլ Վարուժանի բանաստեղծութեան։

Ճնշուած տխուր մտածութեանց բեռն տակ, ինչ որ դեռ գեղեցիկ կայ Վարուժանի բանաստեղծութեան մէջ, իր կորովն է, արութիւնը, յոյսը, խորխտ շեշտը։ Իրականութենէն յաղթուած է, բայց ոչ ընկճուած, և ճիգ կ'ընէ, կը բողբոջէ ու կը կոտի, երբ նոյն իսկ բոլոր հոսանքն իրեն հակառակ կ'ընթանայ։ Եւ այս առաւելութիւնն է գոր վերջի տարիներու մէջ շահեցաւ ազգային նկարագիրը, հակառակ մեր հին շարք մը ժամանակագիրներու, որոնց կանացի լալկանութիւնը պարզապէս արհամարհելի է։ Ոչինչ աւելի հիանալի քան գիտնալ վիշտերու հետ խաղալ։ Չկրթուած դասակարգին մէջ, այնպիսի ազնիւ խառնուածքները,

Ձերնք մոռցող աշխարհ մոռնալ կը ճգնին
Աւերակ մէջ խեղդելով կեանքը վռտին

կամ հրամայելով որ

Օն, հաշի բերէք . .

Երբ աշխարհս ինձմէ այսոյն կ'աղաղակն,
Եւ կ'ուզեմ՝ հոգսոյ մէջ ըստեղծել զայն, —
Որբութիւն, բուսիկ հեղուր ցնձորքէն.

Օն հաշի բերէք։

Իսկ կրթուած մտքերն՝ ըստ իրենց խառ-

նուածքին կամ գերագոյն արհամարհանաց
 ժպիտով մը կը ծածկեն ամէն բան, ճիշդ
 ինչպէս Համլէթի մէջ գերեզման փորողը
 որ գանկերն ու երգիծանքներն այնպէս կը
 նետէ դուրս՝ ինչպէս հողի կոշտերն ու
 քարի կտորները, կամ այնպիսի ստոյիկ,
 ցուրտ անտարբերութիւն մը կը պահեն՝ որ
 կը սառեցնէ վայելքն ալ վայելողն ալ,
 վիշտն ալ վշտացողն ալ: Դանիէլ վարու-
 ժան երրորդ խառնուածքներէն է, որ ո՛չ
 կ'անտեսեն և ո՛չ կ'արհամարհեն. չարիքը
 միշտ աչքերնուն առջին ունին, ու միշտ
 ալ կ'ուզեն գէն ի ձեռին կռուիլ: Դա կը
 նկարագրէ, կը վարդապետէ, կը սովորեցնէ:
 Ասկից իր ոճը տեղ տեղ գրեթէ լոկ հրա-
 պարակագրութիւն մը կը դառնայ, ան-
 զարդ, պարզ, բայց հաստ, զօրաւոր, վի-
 ճաբանող, աղեղնաբանող, աւելի ճարտար-
 խօսի յատուկ քան բանաստեղծի: Գործո-
 դութեան ստեղծագործութիւն քիչ կ'ընէ.
 աւելի կը դիտէ, կը զգայ, կը թափանցէ,
 և կը բացատրէ կուռ, թարմ, պատկերա-
 լից տողերով: Չնայել մէջ մերթ նըրպայն-
 ալ ջանքով ողին կը ջլատէ, մերթ ալ
 պատկերները անհամեմատական ու փրնտ-
 առած են: Բայց արուեստի ու ձեռի բո-
 լոր թերութիւնները, զոր տարիները պի-
 տի կտրեն ու կոկեն, Յաւիթուրեան ան-
 միւս համար չեն. այնքան ստեղծու մը խոր
 է հոս, զգացումը դողդուցանող, արտայայ-
 տութիւնը անանցական:

Արեւու վերջի շողերը մարելու մօտ
 են, աստղերը փայլափլելու վրայ են. ինք
 կ'երթայ ընկղմած իր ստածութեանց մէջ՝
 երեկորին զով ու անդորր պահուն. բայց
 գերեզման մը բլուրին ոտքը՝ զայն կը սթա-
 փեցնէ ու կը կեցնէ: « Թաշ մը անտառ,
 քար մ'անխօս. — Դարն անանուն, և խաչն
 ալ՝ անըրիստոս » : Հողվայրը քրիստոնեայ
 է ու քիչ մը մոռցուած: Լուսնկայ գիշեր
 է. կանանչութիւնը կը հծծէ ու կը շընջէ.
 հեռուն գետի ջուրն է որ կը սառնի միա-
 կերպ, անխորհուրդ. բայց այս ժամուն
 ինչպէս խորհրդագրած ու տխրանոյշ: Ու
 յետոյ անդորրութիւնը աւելի խոր, զովու-
 թիւն, միայնութիւն: Միտքը ինքն իր վրայ

կ'իյնայ ու բանաստեղծը կ'իջնէ ի մթին
 վայրն գերեզմանին:

Եթէ հանդիպածը հեթանոս գերեզման
 մ'ըլլար, զգայնութիւնը համառօտ պիտի
 ըլլար, հոն պիտի գտնէր մերկ գանկեր ու
 չորացած ոսկրներ փխրուն՝ որ հող պիտի
 դառնան: Բայց գերեզմանը քրիստոնեայ է
 ու ինք դեռ երիտասարդ. պարիկ կ'ուզէ,
 կը սիրէ, կը դիտէ, կը տանջուի, կը շուա-
 րի. նետուիլ անյատակ ուկիանին մէջ թէ
 չէ: Միտքը միգամած կ'իջնէ վճռական
 կերպով, սարսուռ կ'անցնի ոսկրներուն
 մէջ. որչափ խոր լուսութիւն, որչափ խոր
 խաւար. ինչպէս իրերը տարբեր են հոս:
 Կը փորձէ խօսիլ, ձայնը կը կակազէ, կը
 դողայ ու կոկորդին մէջ կը շիջանի: Կը
 փորձէ հարցնել, բայց արձագանգն ալ հոն
 լուռ է. ստէպ գիտաւորի նման բաներ կ'ան-
 ցնին ուղին առջեւէն, բայց այնչափ ան-
 որոշ, արագ ու խուսափուկ, որ կը տա-
 րակուսի թէ լոյս է տեսածը: Պիտի ու-
 զէր ետ դառնալ կտրած ճամբէն, բայց
 արդէն այնչափ ամպ, հարցումն ու կցկը-
 տուր պատասխաններ դիզուած են գան-
 կին վերեւ, որ անոնց ծանրութեան տակ
 ճնշուած, այս անգամ կը զգայ որ ուժը
 կը պակսի, ծունկերը կը դողան, և երբ
 Յաւերթութեան սեմին դիմաց գետին պիտի
 իյնայ, զայրոյթի, ստրջանաց, գկրծանաց
 ճիչ մը կը պատռէ կոկորդը՝ զոր երկիւղը
 սխմած էր:

Խորհուրդին դեմ մենք մինչեւ երբ, ծընրադիր,
 Ահագ յուսով պիտի գոչենք. — « Լոյս, իջի՛ր ...
 Պատճէ, պատճէ, ո՛վ մըթութիւն, լըռութիւն,
 կարծիք, պատճէ ո՛վ մեզ, անվերջ բռն:
 Անդունդներէն մեզի նստող, ո՛վ մեծ աչք՝
 Որ չունիս քու բերբը, ո՛վ բեր, քու նայուածք:
 Մենք հերթակ քեզի կ'նայինք. ծառերուն,
 Աստղերուն, ալիքներուն, ժայռերուն
 Մէջէ քեզի, քեզի կ'նայինք. — մերկացիք: —
 Դու — որու քողն է ապագան — մերկացիք: —
 Ո՛վ ներքին կողմը դարձնի քարերուն:

Այս հառաչէն թեթեւացած, կազդուրուած՝
 միտքը դարձեալ կը սկսի իր վերլուծու-
 թիւններն, այս անգամ աւելի դրական
 կերպով:

... Ո՛վ շիրիմ:

Հակատա ահա քարիդ զբրած կ'ընկզկում

Աղօթքիս մէջ: — Կը յուսամ:

Գանկին ներքեւ կրակի տուի ամէն րան:

Հոն հըրդեհ կայ: Մտածունքներս կու գան

Քեզի՛ կու գան հրապարամ:

Օն, սըբազրե, կամ աւելցուր, կամ ընդէ: —

Ճերմակ քարեղ անկտիս անցածը ի՞նչ է:

— Խոր լըուութիւն, այլ ոչ բառ: —

Լաւ. կը հանեմ շուրջիդ թղտերն արմատեն:

Սըրտիդ, գանկիդ մէջ անոնք ի՞նչ կը ծնեն:

— Մարմին, այլ ոչ դադափար: —

Լաւ. վըրայիդ կը թաւալեմ քարն անդին,

Ըպտիտակ էջ, որուն միւս կողմն է գըրուած

Անպատահաւ բան մը Մահէն:

Անոր ներքեւ գաղտնիք մ'անշուշտ կը ըննէ:

Սքոտ թէ հոգի՛. — օն, ըսէ ինձ թէ ի՞նչ է:

— Երկու կարին, այլ ոչ է՛ն: —

Արդ, այս հուսկո՛ւ թեւերովս ես կը բըքեմ

Հոգն, և աշքերս այդ գերեզմանըդ նըսեմ

Ուղղահայեաց կը չափեն:

Ո՛վ խորութիւն. մութին ծոցէն ի՞նչ լուսին

Պիտի պտօմկայ, ի՞նչ հուս-բառեր պիտ' ծայլթին

Յաւերթութեան շըրթուքէն:

— Լըուութիւն. — տե՛ս:

Հոգեբուն հետ գուրս կու գան

Փուտ ոսկրտալքը, մընացորդ մարգկութեան,

Եւ ահա գանկն, ոսկերէն թա՛ս՝ ուրկէ յար

Մարդ կը խըմէր մտածման գինին կենսաբար:

Արդ ուղեզի տեղ հողով է լեցուած ան՝

Որուն վըրայ շար խորհուրդի մը նըման՝

Ուր պառկած օձ մը գլուխն իւր կը տընկէ:

Եւ սարսափն հոն սարսափողէ միշտ գուրկ է: —

...

... Կ'իջնան, կ'իջնան: — Ժամանակին ավը, հոս,

Գերեզմանին ավին ծըռած է, — քա՛ռ. —

Ահա Ազա՛ն, Երբուն ահա, և Վարդան,

Սոհրասն է այս, Բարբաբոն է, ես, դու, ան

...

Եւ այսպէս յուղարկատրութեան այլ և այլ հանդերձանքներով կը շարունակեն իջնել և իրարու վրայ ղիզելի «Պապն հոր ներքեւ ու գաւակին ներքեւ հայր», հոն «Ուր համըրդն ա՛լ համըրդէն չի տաքնար», և մարտիկները, կայսրները, արքունիքները, հիւանդանոցները, սգաւորները, թշուառները. կ'իջնէ այս բոլորին վրայ նաեւ մութը միապաղաղ: Եւ մինչ դուք, ո՛վ նաւտահար հէգ թուչաններ, ձեր երգերու արձագանգին մէջ իսկ անշնչացած, լուռ ու սառած կը քնանաց հողին տակ

Կու գայ ֆրիառոս, կը մօտենայ ձեր շիրմին, Եւ վերին մէջ մըխելով մատն երկնային, Ձերին ճերմակ քարին վրայ, անպլույլ: Արեւն զըրով մ'ան կը զըրէ:

— Հանդերձաւ:

Կ'ուզէի որ հոս աւաւրտէր այս չընադակերտը. քանի մը սողորդ որ կը յաջորդեն, հզօր շէշտէ մը վերջ՝ իրքեւ երգեհոնի մը վերջի թրթռացումներն են՝ որ մայր եկեղեցիներու կամարներուն տակ կը բեկրեկին ու կը նուաղին:

Մոլիէր առաջին անգամն էր որ փարիզու թատերաբեմի մը վրայ կը ներկայացընէր իր Ծիծաղելի գեղեցկարան կնիկները. առաջին անգամն ալ էր որ իր տաղանդը զուարճասէր մայրաքաղաքին դատաստանին տակ կը ձգէր: Անձկագին իր ծաղկընտիր հանդիսատեսներու վճռին կը սպասէր, երբ ասոնցմէ մին, ծափահարութեանց վերջնախալուն՝ Սիբրտ առ, Մոլիէր — աղաւաղեց — այս է ճշմարիտ կատակերգու թիւնը: Հնարկ է արդեօք հոս ալ կրկնել այս խօսքը՝ Դրայէն գի՛րայնիէ՛լ Վարունժան քաջալերուած՝ շարունակէ տալ մեզի աւելի մեծ ստեղծագործութիւններ:

Հ. Ն. ԱՆԴՐԵԱՆԵԱՆ

Լ Ե Ռ Ո Ւ Ր Տ Ի

ԱՌ ԱՆՃԵԼՈՅ ՄԱՅ

Երբ դիկերոմի «Հասարակապետութեամբ վրայ» գրքերը գտաւ:

Պաշտպանագին իտալացի, ինչու բնաւ:

Ձեռն գաղթի մեր հայրերն իրենց դամբանէն

Աթընքներէ. ու գանձը

Դուն կը բերն խօսիլ սեռած այս դարու՝

Ձոր կը պատէ ձանձրովի մէզը թաքուն:

Եւ ինչպէս արդ այլքան հզօր և աշքան

Ստե՛կ կու գաս մեր ականջին, ո՛վ գու նախնաց

Հիւսուրց ձայն, ուս մտացած

Այլքան երկար ժամանակ

Եւ էր այսչափ յարութիւններ: Վարդենի՛

Մէջ մէջ շատցան ձեռագիրները. ներկայ

Ժամանակին համար վանքերը փոշո՛ւ

Նախնաց վհանքն ու սուր խօսքերը ծածուկ

Պահեցին: Ի՞նչ կը ներշնչէ քեզ կորով

Ճափառապէրն, անշնչ իտալ. կամ դուք